

ДУШАН МАРТИНОВИЋ, Цетиње

НОВА САЗНАЊА О ДЈЕЛАТНОСТИ НАШИХ ШТАМПАРА ЛАТИНИЧКИХ
КЊИГА ИЗ XV И XVI ВИЈЕКА, С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РАД
АНДРИЈЕ ПАЛТАШИЋА КОТОРАНИНА

Послије Гутенбергова открића штампарске пресе с покретним словима (1452) и штампања његове највредније књиге (инкунабуле) четрдесетдворедне *Библије* у Мајнцу (1452-1455), у вријеме када револуција духовног живота захвата низ европских земаља, када књига добија значај који никада није имала до тада, јер постаје масовни медиј, дјелотворно средство за културни и научни напредак човјечанства, за његов друштвени прогрес уопште, благодарећи штампарској вјештини, тзв. „црној умјетности”, која је такорећи галопирајућом брзином освајала културније народе нашег континента, ни наши пословни земљаци нијесу губили вријеме - активно су се укључили и постали познати штампари - издавачи. Венеција је тада, и доцније, била значајан град и за Јужне Словене, захваљујући географском положају, добрим саобраћајно-трговачким, поморским и копненим везама.

Заправо, кад је из своје колијевке Њемачке, штампарска вјештина прешла преко Алпа у Италију,¹ гдје ће за релативно кратко вријеме достићи највећи тренд у Венецији, која ће постати метропола не само италијанског него и европског штампарства, неколико наших сународника са Јадранског приморја, иако у оштрој конкуренцији,² од самих почетака ће се успјешно укључивати у тај уносни посао и постати прворазредни мајстори графичке умјетности. То су прије свега: Андрија Палташић Которанин, Добрић Добричевић (Boninus de Bonini de Ragusia) (1454-1528) са Ластова и Словенац Матија Цердонис (Matthaeus Cerdonis) из Словењграца.

Са тла данашње Црне Горе, поред Андрије Јаковова Палташића Которанина у Венецији је радило током XV и XVI вијека више познатих и можда

¹ Прво ће у омањем мјесту Субјако, близу Рима, прорадити штампарија 1465, а затим двије године доцније у Риму (1467), па у Венецији (1469), Болоњи (1470), Треви (1470), Парми (1472) и многим др.

² Између 1465. и 1500. Италија је постала највеће средиште типографске дјелатности. Године 14923. када је у нас, на Цетињу, прорадила прва штампарска радионица у јужнословенским земљама (са неоспорним доказима!), а потом двије године (1494) у Сењу, у 38 њемачких градова радиле су штампарије, а на простору Италије чак 72. У самој Венецији - до 1500. радило је, међутим, 150 мањих и већих штампарија.

неколико непознатих штампара. Познати су: Божидар Вуковић Подгоричанин и син му Вићенцо, Јеролим (Јероним) Загуровић Которанин и Стефан „од града Скадра” (Скадранин, Мариновић). Готово посве непознати су: Шимун Которанин, Лука Улцињанин, Мелентије из Бара (Баранин, спомиње се 1632!). У жељи да неке од њих, уколико је уопште могућно извучемо из потпуне анонимности, на основу доступних нам података, који су углавном, у науци нашој мало знани или нијесу никако познати, покушаћемо да кажемо ријеч - двије и о њима не би ли побудили пажњу будућих истраживача.

О Андрији Палташићу биће, међутим, прво ријечи, с обзиром да се у научној и стручној литератури, у енциклопедистици, уџбеничкој и приручничкој литератури наилази на неусаглашене податке, па се непотпуно представља научној и стручној јавности његов допринос у штампарско-издавачкој дјелатности XV вијека.

1.

О Андрији Палташићу Которанину има знатно више релевантних података за реконструкцију његовог живота и рада. Могуће је успјешно васпоставити и његову генеалогiju. О њему као штампару постоји доста чињеница, мада су подаци из његове животне биографије, за разлику од радне, добрим дијелом непотврђени.

Андрија Палташић потиче из старе угледне которске пучанске породице,³ о којој има прилично података у которским споменицима XIV и XV вијека (у судско-нотарским књигама). Његови стричеви: Никола Палташић и брат му Михаило били су трговци и успјешни привредници.⁴ Бавећи се поморском и копненом трговином, као посредници између Приморја и Венеције и континенталног балканског залеђа, имали су врло разгранату мрежу партнера на читавом том простору. Андријин отац Јаков, брат Николе и Михаила Палташића, преселио се у Венецију да би, по свему судећи, помогао браћу у трговачким пословима. Палташићи су били закупници руднога блага превасходно са територије Србије. Велике количине обојених метала (олова и бакра) превозили су у Венецију, а из ње и са ширег јадранског приморја, извозили су: оружје, тканине од чоје и свиле, зејтин и со у Босну, Зету и Србију.⁵ Тако су стекли знатан иметак.

Иако није поуздано утврђено када је породица Јакова Палташића преселила у Венецију, неки претпостављају да је то могло бити 70-тих година XV стољећа. По свему судећи, Андрија је рођен прије тога, и то у Котору око 1440. године.⁶ Није тачно утврђено ни када је овај најпознатији штампар нашег поријекла у Венецији XV вијека завршио свој животни круг; по свој прилици, то је могло бити у Венецији око 1500 (?), јер му је посљедња књига штампана 1499. године. Нема других података за његову биографију, изузев четрдесетак инкунабула које је штампао. Ништа се не зна о његовом школо-

³ Дон Нико Луковић, *Андрија Палташић умјетник - тискар*. - Глас Боке, Котор, 1934, бр. 62, 2. фебруар, стр.2.

⁴ Р. Ковијанић и И. Стјепчевић, *Културни живот старог Котора (XIV-XVIII вијек)*, књ. I и књ. II, Цетиње 1957.

⁵ *Idem*, стр. 159.

⁶ Ivan Kukuljević-Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858, str. 330.

вању у Венецији, о изучавању заната и типографске вјештине, о стицању и степену образовања које је постигао.

Иако се, међутим, не зна код кога је изучавао науку и типографску вјештину, по књигама (инкунабулама) које је припремао за штампу и објављивао их као издавач, очигледно се може закључити да је имао за „учитеља” неког истакнутог млетачког (венецијанског) мајстора-типографа. Уз то, био је и талентован графичар, о чему свједоче његове књиге. Како другачије и закључивати, у недостатку факата из његове биографије, када се зна да књиге Палташићеве - по својој графичкој опремљености, изradi и естетском изгледу - спадају међу најуспјелије творевине раног венецијанског штампарства, између 70-тих и 90-тих година XV вијека. Дода ли се томе да дјела разноврсног жанра, публикована у његовој штампарији, припадају поглавито антици и касном средњовјековљу, онда ће се још више учврстити утисак о, несумњиво, темељитом хуманистичком образовању и штампарском умијећу њиховог штампара-издавача.

Иако је А. Палташић Которанин постигао велики успјех; постао један од најпознатијих венецијанских мајстора (magister) штампарства и најпознатији типограф јужнословенског поријекла, о њему је код нас у научној и стручној литератури, у енциклопедистици релативно мало, а често и непрецизно писано. Штавише, и година у којој се из његове штампарије на свијет појавила прва инкунабула, све до најновијег времена остала је спорна. Исто тако, дуго је остало неизвјесно колико је књига самостално штампала, а колико са Добрићем Добричевићем, па колико у заједници са другима (као, на примјер, са Johanom de Leodijem, или Oktavijanom Skotijem.)

Извјесно је, међутим, да је Андрија Палташић врло рано постао власник штампарије, веома рано отпочео штампарски рад и више од двије деценије бавио се овом вјештином у Венецији. Упркос томе што је на свакој његовој инкунабули датирано вријеме излагања, (уз то, забиљежен штампар-издавач и мјесто издања), - у науци је до наших дана година појаве његовог првијенца различито навођена. Стога, сматрамо научно корисним упознати се са историографијом овога питања.

Средином прошлог вијека познати хрватски историчар, књижевник и библиограф Иван Кукуљевић Сакцински (1816-1889) биљежи да је А.Палташић 1473. отпочео своју издавачко-штампарску активност објављивањем инкунабуле De oratore од Цицерона, у то доба у хуманистичким круговима Италије најпопуларнијег писца. За Палташића Кукуљевић вели:

„Nakoliko je meni poznato, izašla je na svjetlo njegova prva tiskana knjiga god. 1473. pod sledećim naslovom:

„Marci Tullii Ciceronis de Oratore' Venetiis Andreas Cattarensis impressit Millesimo CCCCLXIII. Na čitavom malenom listu, s okruglimi i liepimi pismeni.

U rukopisu Karla Belgrada Furlanina, iz koga sam gore stavljeni naslov knjige prepisao, stoji zabilježeno: Liber ignotus omnibus bibliographis, impressus caractere rotundo et nitido”.⁷ Кукуљевић је, дакле, од Карла Белграда у Фурланској преузео податак⁸ о години штампања поменуто Палташићеве инкунабуле, што значи да није имао прилику да књигу проучава de visu.

⁷ Idem.

⁸ *Catalogo de'hibri del secolo XV, che trovansi nella Bibliotheca del Prim. Carlo Belgrado e Famiglia sua sino a questi di 20 Giugno 1817. MSC.*

И Шиме Љубић, познати хрватски научник, пет година послеје Кукуљевићевог саопштења, у *Биографском рјечнику познатих људи Далмације*, објављеном у Бечу 1856,⁹ констатује да је Палташић започео своју типографску каријеру 1473. штампањем поменутог Цицероновог дјела.

Попут Љубића и други су од Кукуљевића преузимали погрешно „прочитану” годину¹⁰ о Палташићевој „првој” књизи.

О Палташићевом раду раних седамдесетих година XV стољећа било је и других података. Тако, на примјер, у *Попису штампара и књижара Италије од 1465. до 1600. године*, том I, Аурелија Аквензиса из 1980. године¹¹ назначено је да се венецијанска активност Палташића одвијала између 1474. и 1493. године, док је др Радослав Ротковић недавно тврдио да је Палташић још раније, 1471. у Риму објавио Овидијева дјела (*Opere*) као *Jacovi Andreas*.¹² Ова Ротковићева тврдња остаје за научно провјеравање, јер се она, очито је, не заснива на аутентичним подацима.

На освитку XX вијека Велимир Дежелић је о А.Палташићу забиљежио да је радио у Млечима између 1476. и 1492. године.¹³

Између два свјетска рата писао је о Палташићу Никола Жиц,¹⁴ који, поред осталог, оспорава Љубићеве тврдње, што ће рећи и Кукуљевиће (Sic!), да је овај штампар „tiskao Ciceronova De oratore kao svoje prvo djelo već g. 1873, kad se znade da je na njemu istaknuta godina MCCCCLXXVIII”.¹⁵ Он држи да је прво Палташићево дјело изашло из штампе 31. јануара 1476. и да су то, заправо, два дјела у једној књизи, тзв. адлигат *Diodorus Siculus* и Тацитова *Germania* (I).¹⁶ Жиц је на основу доступне му литературе¹⁷ и датирања Палташићевих инкунабула утврдио паузу у његовом штампарском раду „poslije 20. kolovoza 1478” до 1484, када је поново прорадила његова штампарска официна, која „sve do g. 1492. tiska svake godine bar po jednu knjigu”¹⁸

⁹ *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia di S. Gliubich*, Vienna 1856.

¹⁰ Уп. М. Марјановић, Гутенбергов изум на словенском југу. - Нада, Сарајево, VI/1900, бр. 16, 2. августа, стр. 16; др Нико С. Мартиновић, *Предњегошевско доба у нашој књижевности*. - У: Предњегошевско доба, Титоград, 1963, стр. 16.

¹¹ *Clavis Typographorum librariorum que Italiae 1465-1600. Aureliae Aquensis* 1980, to. I.

¹² *Р. Ротковић: Андрија Палташић Которанин*. - Побједа, Титоград, 1986, 12. IV, стр. 12; Уп. В. Никчевић, *Књижевне старине Боке и могућности њихове валоризације*. - Бока, 1986, стр 1875-78.

¹³ *V. Deželić: Inkunabule (prvotisci) zagrebačke Sveučilišne biblioteke*, Zagreb 1902, str. 54 i 55.

¹⁴ *N. Žic, Tiskar Andrija Paltašić*. - *Nastavni vjesnik*, Zagreb, HLH, 1932-33, str. 347-355.

¹⁵ *Idem*.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ *G.W. Panzer, Annales typographici, ab artis inventae origine ad annum MD.* Vol. 1-11, Nürnberg 1793-1803; *M. Pellechet, Catalogue général des incunables des bibliothèques publiques de France*, Paris 1897-1909; *Robert Proctor, An index to the early-printed books in the British Museum*, London 1898; *Ludwig Hainn, Repertorium bibliographicum, Stuttgartiae Lutetiae Parisiorum* 1826-1838.; *Henrik Klemm, Beschreibender Catalog des Bibl. Museums, Dresden* 1884; *Konrad Burger, Ludwig Hainn's Rep. Bibl. Register, Leipzig* 1891. i *Beiträge zur Incunabelbibliographie*, Leipzig 1908; *W. A. Copinger, Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*, London 1895-1902; *G. A. E. Bogeng, Geschichte der Buchdruckerkunst*, Dresden 1930; *Lamberto Donati, Alcune note su stampatori dalmati*, Archivio storico per la Dalmazia, Roma, 1927 (sv. za Novembar).

¹⁸ *N. Žic, op. cit.*, str. 350.

Значи, Палташићева штампарија је радила у два маха: од 1476. до 1478. и од 1484. до 1492. године. За вријеме прекида своје штампарске радионице (1478-1484), Палташић је радио са Добрићем Добричевићем и J. de Leodiom код чувеног њемачког издавача у Венецији Октавијана Скота (из Монце). Са Добричевићем је штампао избор из Лактанцијевих дјела¹⁹, а са Леодиом код Октавијана Скота три књиге.²⁰

Н.Жиш биљежи да је Палташић објавио свега 31 инкунабулу²¹.

И Конрад Бургер²² тврди да је Палташић отпочео свој штампарски рад 1476, а окончано га 1492, штампавши око 30 књига. Сличног је мишљења и Хрват Јосип Бадалић који „од тридесетак” Палташићевих издања региструје 17 сачуваних дјела у више егземплара у Хрватској.²³

И у нашим енциклопедијама и уибеницима, свакако под утицајем напријед назначене научне и стручне литературе, егзистира двојако временска детерминисаност Палташићевих издања: једни биљеже да су штампана између 1476-1492,²⁴ други - између 1477-1493. године.²⁵

Према досадашњим научним сазнањима може се закључити:

- прво, Палташић је своју прву инкунабулу објавио почетком 1477. године. Било је то издање „Historiae” грчког историчара Diodora Sicula Сицилијанца, чији оригинални наслов књиге гласи: Diodorus Siculus, *Bibliotheca seu historiarum priscarum libri VI, e graeco in latinum trad. per Poggi-um. Daran: Tacitus Cornelius, De situ et moribus Germanorum*²⁶.

- друго, А. Палташић је радио у Венецији између 1477. и 1499. године. У томе временском раздобљу штампао је 41 инкунабулу, што представља импозантан број;²⁷

¹⁹ *Lactantii firmiani de diuinis institutionibus ad versus gentes (Venecija, 1479).*

²⁰ Iacobus de Voragin, *De viuis canctorum* (1482); Marchesinus Johannes, *Mammothectus super Biblia* (1482); Alexandra de Villa, *Doctrinale* (1483).

²¹ N. Žic, op. cit., стр. 353.

²² K. Burger, *Alcune note su stampatori dalmati*. Archivio storico per la Dalmazia, Рим, св. за новембар 1927; исти *The printers Publishers of the Fifteenth Century*. Milano 1950, стр. 523.

²³ J. Badalić, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb MCLII, стр. 18-19.

²⁴ У општем енциклопедијском речнику *Свезнање* (Београд 1937, стр. 1618) каже се да је А. Палташић штампао између 1476. и 1492. Исто тврде и: др Јевто М. Миловић, *Попис инкунабула Которанина Андрије Палташића* - Библиографски вјесник, Цетиње, XIV/1985, бр.2, стр. 239-258; Mirko Brejč, *Dva Dalmatinca, knjigotiskara u XV vijeku*. - Prosvjeta, Zagreb 1911, бр. 6, стр. 198; Ratko Pasarić, *Prvi naš štampar*. - Prosvjeta, Zagreb, XXV/1968, бр. 274-275, стр. 54; Dražen Budiša, *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Zagreb 1984, стр. 163.

²⁵ У *Enciklopediji Jugoslavije*, 6 (Zagreb MCMLXIV, стр. 420) констатује се, међутим, да је А. Палташић дјеловао између 1477. и 1493. и да је у том временском раздобљу штампао 41 инкунабулу. Готово идентични су подаци у *Опћој енциклопедији JLZ 6 (Zagreb, 1980, стр. 277)*, *Enciklopediji JLZ, 5 (Zagreb, MCMLXIX, стр. 19)*, *Enciklopediji likovnih umjetnosti, 3, (Zagreb, MCMLXIV, стр. 625)*, *Maloj jugoslovenskoj enciklopediji bibliotekarstva* (Београд, 1978, стр. 187-188), и у *Leksikonu JLZ (Zagreb, 1974, стр. 724)*; затим код Aleksandra Stipčevića, *Povijest knjige*, Zagreb 1985, стр. 274; Ристо Ковијанић, *Палташићи*. - *Ин: Которски медаљони*, Београд 1976, стр. 125.

²⁶ У Југославији се налазе четири примјерка: у Дубровнику, Цавтату, Загребу и Стрци.

²⁷ Палташићеве инкунабуле региструје вишетомна њемачка едиција *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GNJ), која је 1925. почела да излази у Лајпцигу, с циљем да критички обухвати све што је објављено у свијету до 1500. године. На основу овога каталога др Ј. М. Миловић сачинио је 1985. преглед из којег се виде сви Палташићеве наслови (в. др Јевто М. Миловић, op. cit., стр. 239-258).

- треће, последња штампана књига Палташићеве радионице објављена је задње године XV стољећа (1499) под насловом: *Salicetus Nicolaus, Antidotarium animae*;

- четврто, Палташић је самостално штампао 37 инкунабула, а заједно са другима четири.

*
* *

Када се у цјелини научно и стручно валоризује Палташићев свеколики опус, треба имати у виду да је он претежно објављивао дјела грчке и римске класике, савременике, хуманисте, старије и савремене теолошке писце, историографе и лексикографе, претежно на латинском и дијелом на италијанском језику. Међу њима су, осим споменутог Цицерона М.Т., дјела: Диодоруса, Гелијуса, Плинија Старијег, Теренцијуса, Вергилија, Овидија, Проперција, Јувенала, Лактанција, Тибула, Катула, Саксеферата, Тартелија и др. Објавио је и Библију на талијанском и друге религиозно-литургијске књиге. Неке писце издавао је више пута (нпр. *Bertolus de Saxoferrato*). Укратко: веома широки спектар издавачке продукције од латинских класика до римских пјесника и белетриста, правних и лингвистичких писаца и свега тричетири обредне књиге, указује на то да се ради о веома широком хуманистичком образовању издавача и штампара Андрије Палташића, независно од тога да ли је он лично писао предговоре и поговоре, редиговао текстове и припремао их за штампу. Надамо се да ће акрибични и минуциозни истраживачи и то питање кад-тад проучити и расвијетлити.

Своје књиге Палташић је већином штампао латиницом, затим античком и готицом. У неким дјелима употребљавао је за грчке текстове одговарајућа грчка слова (на примјер, у *Gelijevim Noctes i u Torteliju*). Према *Catalogue of the printed books in the British Museum*, употребљавао је 22 типа различитих слова: 6 романских, 10 готичких и 6 грчких.²⁸

Занимљиво је да је А. Палташић готово на свакој својој књизи, у колофону, приликом отискивања, најчешће комбиновао своје име, очинство, презиме и мјесто рођења: *Andreas de Paltasich, Andreas de Paltasichih Cataharsis, Andreas Catarensis, Andreas Catarensis de Paltascichis, Andreas Jacobi Catharensis, magister Andreas Paltasich de Catharo, magister Andreas de Paltasichis Catharensis, Andreas Catharensis или Katharensis, Andreas Jacobi de Catharo или de Chattaro, Andreas Jacobus de Catharo или de Cathara, magister Andreas Catharensis de Pantheis* итд.²⁹

Треба истаћи и занимљив податак о томе гдје се налазила Палташићева штампарска радионица? Према колофону на његовом издању *Римског мисала* (1485), типографска официна Андрије Палташића налазила се недалеко од Цркве Светог Марка („*apud sanctam Mariam Formosam*”).³⁰ (Ни овај факат о локацији Палташићеве штампарске радионице није ирелевантан, када

²⁸ Н. Жиц, *op. cit.*, стр. 355.

²⁹ Попут Палташића и каснији наши штампари су с поносом истицали мјеста из којих су потицали: Макарије „от Чрније Гори”, Лука Улцињанин, Пахомије „от Черније Гори, от Реке [Црнојевића]”, Божидар Вуковић Подгоричанин „от Гјуриг” [Ђурић], Јеролим (Јероним) Загуровић Которанин.

³⁰ Ј. Paltašić Andrija. - *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb MCMLXV, str. 420.

се има у виду да је у оно вријеме, што ће рећи до конца XV стољећа, до 1500. године, у Венецији радило око 150 мањих и већих штампарија.)

Највеће збирке Палташићевих издања посједује Енглеска (British Museum има 19 Палташићевих издања) и Њемачка, Италија, Француска, Белгија, Русија (13 наслова и 23 примјерка).

Према подацима Шиме Јурића у библиотекама Југославије чува се близу половине издања Андрије Палташића. Од 40 примјерака колико је сачувано у Југославији 33 се налазе у Хрватској.³² У Словенији налази се један примјерка (*Historiae Diodorus Siculus-a*, власник: Цистерцијански самостан у Стрчни). На територији Црне Горе, постоји такође један егземплар инкунабуле *Noctium atticarum commentarii finis*, Аулија Гелиуса (Венеција 1477), у власништву Националне библиотеке Црне Горе.

2.

Према неким подацима, и прије Андрије Палташића Которанина било је штампара са простора данашње Црне Горе. Иван Кукуљевић - Сакцински помиње у свом *Slovníku umjetnikah jugoslavenskih*³³, Шимуна Которанина као најстаријег штампара из јужнословенских крајева, али није знано до наших дана шта се појавило на свјетлост дана из његове радионице. Кукуљевић се позива на Апендинија³⁴, али, при томе, истиче да он и поред своје ревносне трагачке амбиције није могао пронаћи шта је овај издао.³⁵ Кукуљевић, иначе, остаје увјерен да речени списатељ није могао „bez temelja nazvati tiskarima nevidevši nikakva dela od njih, ili barem nečitavši o kojem god njihovom delu” па вели: „stavljam ih ovamo nebi li se s vremenom tko našao koji bi od tih tiskarih štogod obširnega kazati znao.”³⁶ На жалост, до наших дана није се обистинило оно што је Кукуљевић с правом очекивао да неки истраживач идентификује неку инкунабулу чији је штампар или издавач евентуално био Шимун Которанин. Вријеме, међутим, предстоји па самим тим и могућности да се и о овоме „наше горе листу” кадтад нешто више сазна, као што се, стицајем околности сазнаје понешто о једном нашем другом земљаку - Луки Улцињанину.

Лука Улцињанин (Luca Olchiense) је, трећи могућни штампар поријеклом с наших простора, о којему досад у нашој историографији нема помена. Овај непознати типограф са освета XVI стољећа забиљежен је на једној постинкунабули фра Јеролима Савонароле (Girolamo Hieronymi Savonarolae).

Заправо, на крају једне штампане књиге Савонаролијине, објављене под насловом *Triumphus crucis, de fidei veritate* (*Побједа Крста, о истини вјере*), у 8°, на страни 112, у колофону стоји: „Штампано у Венецији брижом

³¹ Idem.

³² Највеће збирке су у Загребу - 11 егземплара, Цавтату - Богишићев архив - 10, Дубровнику - 5, Задру 4 и по једна у Кошљуну, Компору и на Хвару.

³³ I. Kukuljević Sakcinski, *Slovník...*, Zagreb, 1858, str. 330.

³⁴ Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni nomini illustri di Cattaro*. Ragusa, 1811.

³⁵ I. Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski XV i XVI v. Arhiv za povestnicu jugoslavensku*, knj. 1. U Zagrebu, 1851, str. 126.

³⁶ Idem.

пажњом Луке Улцињанина (Lucam Olchinensem), професора умјетности и права, године 1517, дана 8. јуна”.³⁷

Име Луке Улцињанина се спомиње и у још једном палеотипу XVI стољећа, чији библиографски опис гласи: Marsilii ficini Aureum Opus culum de Religione Christiana: ad... im recognitum - a Luca Olchinensi, Venetiis per Calsarem Arivabenum 1518. 8°.

Ко је овај Лука Улцињанин?

Такво питање, колико је нама познато, први је поставио и скренуо пажњу на овог непознатог штампара XVI вијека извјесни Е. Чикоња (E. Cicogna), свакако Италијан, који је у једном кодексу који носи његово име (Cicogna), а који се данас чува у збиркама Градских венецијанских музеја историје и умјетности (Civici musei veneziani d' Arte e di Storia), у једном његовом додатку „О умјетности венецијанских штампара и књижара” (Codice Cicogna 3044, Matricola dell'Arte dei Stampatori e Librai di Venezia) споменуо и име типографа Luca de Dulcigno (cl.VI, 119).

Другим ријечима, име овог штампара не јавља се у тексту назначеног кодекса, већ само у попису (списку) штампара који је додат и редигован руком самог Чикоње, тада већ власника поменутог манускрипта који се заједно са читавом заоставштином штампаних и рукописних књига овог библиофила чува у Музеју „Correr” (Venezia - San Marco 52). (Прецизности ради, наводимо насловну страну пописа која гласи: „Списак штампара и књижара како венецијанских тако и страних и оних по чијем су се налогу штампале књиге у Венецији од 1469. до 1856/57. године”).

Није незанимљиво навести шта Чикоња даље додаје о Луки Улцињанину. Он је мишљења да „Olchiense” није презиме већ да је то „домовина поменутог штампара”, што ће рећи да представља ктетик нашег штампара. Ово своје размишљање поткрепљује латинским називима за наш јужни град (Olcinium, Olchinium, Colchinium, Ulcinium, данас Dulcigno - ital. Д.М.), позивајући се на *Avarea (Orbis terrarum vol. II, str. 277)* и упућује на *Panzer*, или друге који говоре о штампарима XV-XVI вијека да се провјери да ли помињу и Луку Улцињанина?

Панцер, одиста, у додатку *Annales typographici.. (Norimbergae 1803)* наводи Луку Улцињанина као штампара, што се јасно види и из приложене копије регистра *Анала...* (стр. 325, 880 с и 890 с). Панцерови наводи о нашем штампару потврђују се и у *Clavis typographorum librorumque Italiae 1465-1600*, под уредништвом G. Borse, у којима се трди да је он радио у Венецији од 1517. до 1518. године.

Ипак, цио проблем Луке Улцињанина остаје и даље отворен и тек чека праве одговоре.

Умјесто закључка

Андрија Палташић Которанин, први познати јужнословенски штампар-издавач, припада ужем кругу најстаријих и најзнаменитијих типографа

³⁷ Fratris Hieronymi Savonarolae Ferrariensis - *Triumphus crucis, de fidei veritate*. Polt nouissimam impressionem alias Venetiis excussam. Denuo... recognitus - cunctisque mendis expurgatus. Icon Savonarolae scribentis. In fine: ... solennissimum opusculum, in quatuor libros distinctum: de ueritate fidei ca.... - editum - Impressumque Venetiis accurata diligentia per Lucan olchinensem artium et legum professore. Anno dni MCCCCC. XVII die vera octauo mensis Junii. 8.

Венеције и свијета уопште. Започео је своју штампарску дјелатност само осам година од појаве прве штампарије у овом граду Њемца Јохана Фон Шпајера (Johannes Emericus de Spira) и радио безмало четврт вијека - од друге половине седамдесетих до најпознијих деведесетих година XV стољећа (1477-1499). Његове инкунабуле³⁸ представљају значајне покретне споменике културе епохе ренесансе. Оне свједоче о штампарском таленту и стваралачком ангажману, о високом домету једног нашег земљака у области штампарске вјештине и његовим заслугама за културну баштину човјечанства.

Иако А. Палташић није радио на домаћем тлу, па ни за њега буквално, за разлику од већине наших венецијанских штампара (Вуковића, Загуровића, Мариновића), допринио је афирмацији нашег човјека у европској и свјетској „Гутенберговој галаксији.“ Приврженост завичају потврђивао је својим потписом - увијек наглашавајући да је Которанин.

Ријечју, Андрија Палташић Которанин је незаобилазна вриједност за наше културно наслеђе.

И Лука Улцињанин, у досадашњој науци непознати штампар с почетка XVI вијека (1517-1518), припада плејади наших штампара у Венецији.

Шимун Которанин и Милентије Баранин, који се у науци узгред спомињу, и даље остају готово incognitus - штампари. Могућно је да ће архивска и друга специјализована истраживања једног дана и ову непознаницу отклонити.

Црна Гора у данашњим границама је, свакако не случајно, имала читаву плејаду штампара и издавача у XV и XVI вијеку (Шимуна Которанина, Андрију Палташића Которанина, јеромонаха Макарија-Црногорца, и можда Милентија Баранина, а извјесно Божидара Вуковића Подгоричанина, Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића и Јеролима Загуровића Которанина), међу којима и првог државног типографа у Европи и то на домаћем тлу (Макарије „от Чрније Гори“) и прве јужнословенске штампаре ван наше земље (Шимун Которанин и Андрија Палташић Которанин). Међутим, ни до данас, ми се нијесмо „културно одужили тим великим именима.“³⁹ Својим доприносом они заслужују да се о њима напишу одговарајуће студије, заједничка или посебне монографије, да им се подигну достојни споменици и спомен - обиљежја.⁴⁰

Крајње је вријеме да то учинимо до предстојећег јубилеја - пола миленијума штампања књиге у Црној Гори. То је наш дуг и према њима и према будућим покољењима.

³⁸ Могућно је да ни податак о 41 Палташићевој инкунабули, колико је утврђено досадашњом научном инвентаризацијом, није дефинитиван.

³⁹ Др Нико С. Мартиновић, *Андрија Палташић први југословенски штампар*. - Бока, Котор, I/1959, бр. 13 и 14, стр. 14.

⁴⁰ Име Андрије Палташића носи штампарија у Котору (од 1953). Биста јеромонаха Макарија откривена је у холу Централне народне библиотеке 1980 - рад акад. вајара Анта Гржетића. (Истовремено је откривена и биста Ђурђа Црнојевића - рад акад. вајара Стевана Лукетића). И војводи Божидару Вуковићу Подгоричанину 1939. подигнута је биста - рад акад. вајара Риста Стијовића, у Подгорици, у парку поред десне обале Рибнице.

ПОПИС ИНКУНАБУЛА АНДРИЈЕ ПАЛТАШИЋА

1477/78.

1. Diodorus Siculus: *Bibliotheca seu historiarum priscarum libri VI, e graeco in latinum trad. per Poggium. Daran: Tacitus Cornelius: De situ et moribus Germanorum.* 128 listova; 2°
Цавтат - Научна библиотека, Дубровник - Доминикански самостан, Загреб-Национална и свеучилишна библиотека.
2. Gellius Aulus: *Noctes Atticae.* 198 l.; 2°
Цавтат - Научна библиотека, Загреб - Национална и свеучилишна библиотека и Метрополитанска књижница, Цетиње - Национална библиотека „Ђурђе Црнојевић”.
3. Cicero Marcus Tullius: *De oratore.* 84 l.; 2°
Дубровник - Научна библиотека.
4. Lactantius Lucius C.F.: *Opera.* 215 l.; 2° (Са Boninus de Boninus-ом)
Цавтат - Научна библиотека, Дубровник - Доминикански самостан, Задар - Државни архив, Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.
5. Alexander Magnus. *Historia Alexandri, italice.* 100 l.; 4°
6. *Ars notariatus.* 8 l.; 4°
7. Aurelius Victor Sextus: *De viris illustribus.* 26 l.; 4°
8. *Casus papales et episcopales.* 4 l.; 4°
9. *Officium b. Mariae virginis sec. consuetudinen romanae curiae.* ? l.; 16°

1479.

10. *Epistole e evangelii.* ? l.; 2°

1482.

11. Jacobus de Voragine: *Legenda sanctorum.* 290 l.; 4° (Са Octavianus Scotus)
Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.
12. Marchesinus Johannes: *Mammotrectus super Bibliam* 212 l.; 4° (Са Octavianus Scotus)
Цавтат 1483. - Научна библиотека, Кампор-Франјевачка књижница.

1483.

13. Alexander de Villa Dei: *Doctrinale.* 68 l.; 2° (Са komentarom Ludovica de Guaschisca Johnom iz Liježa, Belgija)

1484.

14. *Biblia Ital. per Nicolò de Malermi.* 385 l.; 2°
Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.
15. Jacobus de Voragine: *Legenda sanctorum per Nicolò Malermi.* - 214 l.; 2°

1485.

16. *Missale Romanum.* 246 l.; 8°
17. Antoninus Florentinus: *Summae theologicae. Pars 3.* 216 i 208 l.; 2°

1486.

18. Paulus de Middelburg: *Prognosticum pro anno 1486.* 10 l.; 4°

1487.

19. Cicero Marcus Tullius: *Epistolae ad Familiares*. 208 l.; 2° (Са коментаром *Hubertinus Clericus*)
Цавтат - Научна библиотека.
20. Albertus de Saxonia: *Tractatus - de proportionibus*. 10 l.; 4°
21. Terentius Publius, Afer: *Comoediae*. 138 l.; 2° (Са коментаром *Aelius Donatus Johannes Calphurnius* и писмом *J. Britanniensa*)
Загреб - ЈАЗУ.
22. Tibullus Albius: *Elegiae*. (Са коментаром *Bernardinus Veronesis*). - *Catullus C. Valerius: Carminae*. (Са коментаром *Antonius Parthenius*). Са додатком од *Jacobus Jularius*. 92 l.; 2°
23. *Marchesinus Johannes: Mammothrectus*. ? l.; 4°

1488.

24. *Ovidius Naso Publius: Heroides*. (Са коментаром *Antonius Volscus i Domitius Calderinus*). 68 l.; 2°
25. *Propertius Sextus: Elegiae*. Izdao *Antonius Volscus*. 80 l.; 2°
26. *Juvenalis Decius Junius: Satyrae*. (Са коментаром *Domitius Calderinus*). 62 l.; 2°
27. Cicero Marcus Tullius: *Epistolae ad familiares*. (Са коментаром *Hubertinus Clericus*). 220 l.; 2°
Дубровник - Научна библиотека, Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.
28. *Vergilius Maro Publius: Opera* (Са животописом и коментаром *Servius-a*). 232 l.; 2°
29. *Tortellius Johannes Aretinus: Orthographia dictionum e graecis tractarum*. Издао са *Hieronimus Bononius*. 186 l.; 20.
Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.

1490.

30. *Privilegia 1490. ordini Praedicatorum concessa*. 18 l. 4°
31. *Bartolus de Saxoferrato: Super I. parte Digesti veteris, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 170 l. 2°
Задар-Фрањевачка књижница.
32. *Bartolus de Saxoferrato: Super II. parte Digesti veteris...* 118 l.; 2°
Задар - Фрањевачка библиотека.
33. *Bartolus de Saxoferrato: Super I. parte Infortiati, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 146 l.; 2°
34. *Historia del giudicio universale* - 4 l.; 4°

1491/92.

35. *Bartolus de Saxoferrato: Super II. parte Infortiati novi, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 150 l.; 2°
36. *Bartolus de Saxoferrato: Super II. parte Digesti novi, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 202 l.; 2°
37. *Bartolus de Saxoferrato: Super I parte Codicis, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 114 l.; 2°
Задар - Фрањевачка библиотека, Загреб - Метрополитанска библиотека

38. Bartolus de Saxoferrato: *Super II. parte Codicis, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 90 l.; 2°
 Задар - Фрањевачки самостан, Загреб - Метрополитанска библиотека.
39. Bartolus de Saxoferrato: *Super I. parte Digesti novi, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 122 l.; 2°

1492/93.

40. Burlaeus Gualtherus: *Expositio in artem veterem Porphyrii et Aristotelis*. 92 l.; 2°
 Цавтат - Научна библиотека.

1499.

41. Salicetus Nicolaus: *Antidotarius animae*. 154 l.; 4°

Dusan Martinović, Cetinje

SOME NEW KNOWLEDGES ABOUT OUR LATINIC PRINTERS FROM XV
 AND XVI CENTURY, WITH SPECIAL REVIEW ON WORK OF
 ANDRIJA PALTASIC KOTORANIN

Summary

During XV and XVI century from the area of today's Montenegro in Venice worked more known and several unknown printers. In the science are known: Andrija Paltasic Kotoranin (Kotor, about 1440 Venice, about 1500), Bozidar Vukovic Podgoricanin (Podgorica, about 1466-Venice 1540) and his son Vicenco (Venice, about 1500-after 1575), Stefan Marinovic, Jerolim Zagurovic Kotoranin. In contrast to them, in the science are only casually mentioned: Simun Kotoranin and Melentije iz Bara, but there is no word about Luka Ulcinjanin.

Andrija Paltasic Kotoranin is one of the most famous Venice artists, at the same time the first South Slovenian famous printer, whose books are among most successful among early-Venice printing, because of its graphic equipment and estetic form. He published mostly in Latin and partly in Italian, the classical Greece and Roman books, modern humanists, hystorians, lexicographians and modern theologic writers. Among them are masterpieces of: Cicero, Diodorus, Gelius, Plinius Older, Terencius, Vergilie, Ovidie, Propercus, Juvenal, Laktancius, Tibulus, Katula, Sakseferat and others.

He also published:

Bible and three to four ritual books he published in Italian language. In the expert and also scientific literature, are given different data regarding beginning and end of work of Paltasic's printing shop, number of his edited books and cooperation with others.

Based upon credible data, in the paper is asserted that Paltasic's printing shop worked between 1477 and 1499, and that during that period, Paltasic printed in it 41 incunabulas, 37 of them independently, and together with others 4.

Beside A.Paltasic, is also explained one, for science unknown Venice's printer, with Ulcinj's origin (Lucis Olchiense). It is also fixed, that that professor of art and law, wa ocupied with printing activity between 1517 and 1518 year.

delapsos, quia ea tela textitur: & ea incitatur i ciuitate ratio uiuēdi: ac po
 postentatis ostenditur: ut eorum ciuium quos nostri patres nō tulerunt,
 iam similes habere cupiamus. Mitte obsecro inquit Crasse iulius sermo
 nem istum, & te ad gracchi fistulam refer: cuius ego nondum plane ra
 tionem intelligo. In omni uoce inquit Crassus ē quiddam medium: sed
 suum cuiq; uoci, hinc gradatim ascendere uocem utile & suaue est. nam
 a principio clamare etiam agreste quiddam si & illud idem affirmādū
 ē uoci salutaris, deinde est quiddā contentionis extremum: quod tamē
 interius est: q̄ acutissimus clamor quo te fistula progredi non sinet: ta
 men ab ipsa contentione reuocabit. Est item contra quiddam remissiōe
 grauissimum: quod tanq̄ sonorum gradibus descenditur, hæc uarietas,
 & hic per omnes sonos uocis cursus & se tuebitur, & actioni afferret
 suauitatem, sed fistulatoreм domi relinquetis. Sensum huius consue
 tudinis nobiscum ad forum deferretis. Edidi quæ potui nō ut uolui: sed
 ut me de temporis angustia coegerunt. Scitum est enim causam confer
 re in tempus cum afferre plura si cupies non queas. Tum uero inq̄ Ca
 tulus colegisti omnia quantum ego possum iudicare: ita diuinitus ut
 non a gracis sumpsisse: sed eos ipsos hoc docere posse uideare, me qui
 dem istius sermonis principem esse factum gaudeo, ac uellem ut meus
 gener sodalis tuus hortensius affuisset: quem quidem ego confido omi
 bus istis laudibus que tu oratione complexus es excellentem fore. Et
 Crassus fore dicit inquit, ego uero esse iam iudico, & tum iudicauī cū
 me consule in senatu causam defendit africa, nuperq; etiam magis cum
 prohibimur rege dixit. Quāobrem recte uides Catule, nihil enim isti ad
 olefcenti, neque a natura, neq; a doctrina deesse sentio, quo magis est ti
 bi cotta & tibi Sulpiti uigilandum ac laborandum, Tibi enim ille me
 diocris orator uestra quasi succrescit ætati, sed ingenio peracti & studio
 fragranti & doctrina eximia & memora singulari, cui q̄q̄ faueo: tamē
 illum ætati suæ prestare cupio, Vobis uero illum tanto minorem præ
 currere uix honestum est. Sed iam surgamus inquit nosque curemus &
 aliquādo ab hac disputationis cōtentione aios nostros curaq; laxemus.

**Marci Tullii Ciceronis: quem patrem eloquentiæ merito appellauer
 nim: Hoc de oratore opusculum. Venetus Magister Andreas Ca
 tharētis ipressit feliciter, ab Anno salutis dominicæ. Milleesimo, cccc.
 lxxviii. die, xx. Augusti.**

сл. 1. Посљедња страница „Historiæ” Diodora Sicula и „Germaniæ” Корнелија
 Тацита - најстарије Палташићеве инкунабуле, с колофоном у којем стоји да
 је штампана у Венецији 1477. г.

uegetiora: aut memoria admiculationis: aut oratio solertior: aut sermo icorruptior: aut delectatio motio: aut i ludo liberalior. Quae autē parum plana uidebūt: aut mius plena instructa: petimus in quibus ea non docēdi magis quam admonēdi gratia scripta existimēt. & quasi demonstracione uestigiorum contentū psequat ea post: si libebit: uel libris reptis: uel magistris. Quae uero putauerit reprehēdenda iis: si audebūt: succenseant: unde ea nos accepimus. Sed enī quae aliter apud aliū scripta legerint: ne iam statim tēpore obstrepāt: sed tractiones rerum: & auctoritates hominū pensitēt: quos illi: quosque nos secuti sumus. Erit autem id longe optimū: ut quae in lectitādo: scribendo: cōmētādo: nūquam uoluptates: nūquam labores ceperūt: nullas hoc genus uigilias uigilarūt: neque ullis iter eiusdem musae amulos certatiōibus: disceptationibusque eliminati sunt: sed intēperiarum negotiorumque pleni sūt: abeat pccōtādo: scribēdo a noctibus his pcul. atque alia sibi oblectamēta quazrāt. Uetus adagiū est: Nihil cū fidibus graculo. Nihil cū amaricino sui. Atque etiam quos sit quorūdā maledoctorum hominū scuitas: & iuidētia iritatio: mutuabor ex Aristophanis coronopesta pauca. Et quam ille homo festiuis fabulae suae spectandae legē dedit: eādē ego cōmentariis his legendis dabo: ut ea ne attingat: neue adeat pfectū: & pfanū uulgas a ludo musico diuersum. Versus legis datur hi sunt.

Volumina cōmētariorum ad hūc diem uiginti iam facta sūt. Quātū autē uitae mihi deiceps deū uolūtate erit: quātūque a cura publica: & a re familiarī: pcurādoque cultu liberorum meorum dabit ocium: ea oīa succisua: & subsecūdaria tempora ad colligendas huiuscemodi memoriarum disceptatiuiculas cōferā. Progrediet igitur numerus librorum diis beneiuuātibus cū ipsius uitae quātuli quoque fuerit pgressibus. Neque longiora mihi dari spatia uiuendi uolo: quae dū ero ad hanc quoque facultatem scribendi cōmentandi que idoneus. Capita rerum quae cuiusque cōmentario insunt exposuimus hic uniuersa: ut iam statim declaretur: quid quo in libro quazri inueniri que possit.

**AVLIGELII NOCTIVM ATTICARVM COMMENTARII
FINIS: IMPRESSI VENETIIS PER ANDREAM IACOBICAM
THARENSEM. M. CCC. LXXVII. ANDREA VENDRAMENO DVCE VENETIARVM INCLYTO.**

сл. 2. Посљедња страница дјела „Noctes Atticae” Аулија Гелијуса, с колофоном у којем стоји да је књигу штампао 1477. у Венецији Андрија Палташић-Которанин. Књига се чува у Централној народној библиотеци Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”-Цетиње

CLXXV. VENETIIS.

Icon S. Georgii. In fine: Vocabularius iuris noviter Venetiis Impressus: mandata expensis Georgii de Rusconibus in edibus eiusdem. Anno Domini. M.D.XVII. Die XIII. mensis Augusti Imperante Leonardo Lauredano, dei gratia Venetiarum duce. 8. Biblioth. Monaster. S. Georg. Villing.

867. BIBLIA (ex versione NIC. MALERMI) ultimamente impressa, ornata in q̄ de Moral. postille et figure, et in tutti i Capitoli i loro summari &c. *In fine: titia per Lazaro di Soardi e Bernardino Benalio 1517. a di X. di Luglio. fol. Catalog. Bibl. Casanat. T. I. App. II. p. XVII.*

880. b. Fratris HIERONYMI SAVONAROLAE *Ferrariensis* expositiones in psalmos. regis Israel. Misere mei deus — In te domine speravi. Item Regulae quae — ad omnes religiosos attinentes. Oratio uel psalmus. Diligam te domine. *Savonarolae scribentis* —. Nouissime — recognita. *In fine: Finitur expositio Hieronymi Savonarolae — recognitae. Impressa aequae accurata diligentia per Caen Arriabenum Venetum. Anno christi M.D.XVII. Insigne typogr. 8. Collectio nostra.*

880. c. Fratris HIERONYMI SAVONAROLAE *Ferrariensis* — Triumphus crucis, fidei veritate. Post nouissimam impressionem alias Venetiis excussam. Denuo recognitus — cunctisque mendis expurgatus. *Icon Savonarolae scribentis. In fine: solennissimum opusculum, in quatuor libros distinctum: de ueritate fidei caeae: — editum — Impressumque Venetiis accurata diligentia per Lucam Olchinesem ar- et legum professorem. Anno dni M.CCCC.XVII die vero octauo mensis Junii. 8. Collectio nostra:*

MDXVIII.

890. b. MARSILII FICINI de triplici vita Libri tres. *Venetis per Caesarem Arribenum 1518. 8. Catalog. Biblioth. Casanat. T. III. App. X.*

890. c. MARSILII FICINI Aureum Opusculum de Religione Christiana: ad sim recognitum — a Luca Olchinesis. *Venetis per Caesarem Arrivabenum 1518. 8. Catalog. Bibl. Casinatens. T. III. P. II. p. 222.*

893. b. HUGONIS BENTII *Senensis* Expositio super aphorismos Hippocratis, et super ament. Galeni eius. interpretis. *Venetis — expensis heredum Octaviani Scoti Modensis — 1518. fol. Catalog. Biblioth. Casanat. T. I. p. 528.*

893. c. Diui THOME AQUINATIS in libros de anima Aristotelis expositio: Ma- i DOMINICI DE FLANDRIA *ordinis predicatorum* in eosdem libros acutissime que- hes et annotationes. *In fine: Venetiis sumtu ac expensis heredum quondam dni Oc- mi Scoti MODOETIENSIS: ac sociorum quam accuratissime impressa: 9. Martii 1518. In- fol. Bibl. Cizenst.*

Uuu 3

932. b.

Annales typographici ... cura ... Panzer. Norimbergae, 1803

